

- HARY, Benjamin H.; GALLEGRO, María Ángeles (2006). «Lexicography and dialectology in the Spanish Maqre Dardeqe». En: HARY, B.; BENSHAMMAI, H. (ed.). *Esoteric and exoteric aspects in Judeo-Arabic culture*. Leiden: Brill, p. 227-256.
- LAROCHE, Emmanuelle (1979). «L'inscription lycienne». En: *Fouilles de Xanthos*. Tom VI: METZGER, H. (ed.). *La stèle trilingue de Létôon*. Paris: C. Klincksieck, p. 49-127.
- MULLEN, Alex (ed.) (2012). *Multilingualism in the Graeco-Roman worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PICAZO MUNTANER, Antoni (2006). *Els xuetes de Mallorca: Grups de poder i criptojudaisme al segle XVII*. Palma: El Tall.
- VALLS, Esperança (2015). «Els fragments hebreus amb aljames catalanes de l'Arxiu Històric de Girona: estudi textual, edició paleogràfica i anàlisi lingüística». Tesi doctoral no publicada, dirigida pel doctor Joan Ferrer i defensada a la Universitat de Girona el 2 de febrer del 2016.
- VERNET, Mariona; VERNET, Eulàlia (2015). «La inscripción aramea de Limyra analizada a través del licio Zemure 'Limyra': Una nueva lectura e interpretación». En: BERNABÉ, A.; ÁLVAREZ PEDROSA, J. A. (ed.). *Orientalística en tiempos de crisis: Actas del VI Congreso Nacional del Centro de Estudios del Próximo Oriente (Madrid, 10-13 diciembre 2013)*. Madrid: Libros Pórtico, p. 331-344.

MARIONA VERNET I PONS
 Universitat de Barcelona
 mvernet@ub.edu

Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI. *Regest dels documents de l'arxiu parroquial de Verdú relatiu als jueus*. Vol. 1: 1265-1339. Vol. 2: 1340-1484. Barcelona: Institut d'Estudis Mòn Juïc, 2015. CCIII, 1457 p.; 23,5 cm. ISBN 978-84-943862-7-5 (Bet Guenazim; 2)

Josep Xavier Muntané i Santiveri ens ofereix un catàleg de registres de documentació notarial relativa als jueus de l'arxiu parroquial de Verdú, en qualsevol de les diferents fases de redacció de la dita documentació i de tipologies molt variades. Comprèn un total de 220 anys.

Palesa la utilització de la notaria parroquial de Verdú per part dels jueus i l'existència de documentació d'aquesta minoria religiosa en un arxiu parroquial, davant la creença generalitzada d'antuvi que un arxiu eclesiàstic no se-

ria l'idoni per a cercar-hi notícies relatives a jueus. Cal remarcar, com nota l'autor, que hi podem trobar aquesta documentació per l'exercici de la *fides publica* atorgada al rector, notari nat de la parròquia. L'ús de notaries cristianes per part dels jueus es dona en la major part d'indrets; eren complementàries de les escrivanies pròpies de les aljames i donaven als jueus seguretat en els contractes realitzats amb els cristians. Les notícies proporcionades pels fons notariais ens ofereixen dades inestimables sobre la vida quotidiana dels jueus, les activitats que desenvolupen i les seves relacions amb els cristians.

L'anàlisi s'inicia amb la presentació de l'autor i la taula de continguts o índex general de la investigació realitzada, que es concreta en un estudi introductori de 150 pàgines. L'estudi inclou una taula d'autoritats de Verdú (1297-1386) i la relació dels vint-i-cinc notaris de Tàrrrega que apareixen en els manuals de l'arxiu (1325-1372). Segueixen dos apèndixs: un de sis taules cronològiques, on consta el lloc d'origen dels creditors jueus i del total del capital prestat (1316-1378), i un altre d'arbres genealògics de dotze famílies jueves de Tàrrrega i de Verdú. Segueix la bibliografia pertinent, tant general com específica.

A continuació, comença el catàleg de registres ordenats cronològicament i agrupats per regnats, alguns dels quals enriquits amb la transcripció del document. El primer volum comprèn des del regnat de Jaume I fins als tres primers anys del de Pere III (1265-1339), amb un total de 75 anys i 2 427 ítems. Constatem que els documents corresponents a Jaume I són només vuit, tots del mes de desembre del 1265, i que no hi ha cap document dels regnats de Pere II i d'Alfons II (1276-1291). El segon volum continua el regnat de Pere III i arriba fins al de Ferran II, inclusivament (1340-1484). Comprèn 145 anys i 2 611 ítems. En total, ens fa a mans 5 038 registres. El període més representat correspon al regnat de Pere III, seguit del de Jaume II (3 037 i 947 registres, respectivament). L'estudi es clou amb diversos índexs: d'antropònims de jueus i conversos, i de cristians, per separat; de topònims, deixant de banda Verdú, i temàtic, que recull moltes tipologies documentals.

Ja en la presentació, Muntané ens indica allò que trobarem en el seu treball: els jueus documentats a l'arxiu parroquial de Verdú. El fet que molts jueus que actuen a Verdú siguin principalment de la veïna ciutat de Tàrrrega contribueix a poder fer una aproximació a la importància de l'arxiu notarial de la dita ciutat, anterior a l'any en què s'inicien les sèries notariais targarines conservades a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera (1484-1903). Assenyala la presència de documentació notarial de la parròquia d'Anglesola a l'arxiu parroquial de Verdú, perquè un rector de Verdú ho havia estat abans d'Angle-

sola. Això és la manifestació de la consideració patrimonial de l'ofici de notari: les seves escriptures són un bé del qual poden disposar lliurement.

L'estudi introductorí ens manifesta en un quadre resum que ha revisat 365 ítems entre volums, agrupacions documentals, tipologies documentals, conjunts de col·leccions factícies i/o unitats d'instal·lació de diferents sèries de documentació notarial entre llibres comuns (manuais pròpiament dits, fragments de manuais, capbreus, fragments de capbreus, llibres de notes i llibres d'obligacions) i llibres especials (llibres de testaments, de capítols matrimonials i d'inventaris), els quals moltes vegades són llibres mixtos o compartits entre una, dues o tres de les citades tipologies, però també hi ha llibres d'actes notariaus, de processos, de comptes i de confraries, documentació diversa i miscel·lània, i una col·lecció factícia de pergamins, és a dir, de documents *in mundum* d'un acte notarial determinat. També ha consultat alguns llibres de consells. Ha trobat notícies sobre jueus en 110 grups documentals entre els dits ítems. El gruix de la documentació registada procedeix de llibres comuns dels notaris (95 manuais notariaus, un llibre d'actes notariaus, sis llibres de notes, un llibre d'obligacions), però també n'hi trobem provinent de llibres especials (un de testaments, dos de testaments – capítols matrimonials i un de processos), de dues agrupacions de documentació diversa i de sis pergamins.

La consideració dels jueus com a «cofre e tresor del senyor rei» fa que l'autor estableixi el marc legal general de les comunitats jueves catalanes pel que fa a l'activitat creditícia, el context històric concret del lloc Verdú (senyoriu de Poblet, bisbat de Vic, vegueria i col·lecta de Tàrraga) i la descripció d'algunes de les tipologies documentals entorn del crèdit.

Documenta els jueus residents a Verdú entre els anys 1330 i 1391, exemplificant, com va passar en d'altres indrets, la conversió d'alguns d'ells al cristianisme. Els jueus instal·lats a Verdú probablement no formaren mai aljama, vivien barrejats amb els cristians, generalment com a llogaters, i tenien diversos oficis (sastre, mercer, potser intervenien en el negoci del vi...); en definitiva, segurament els necessaris per al funcionament de qualsevol grup social, encara que la documentació, generalment, no ho consigni. Alguns actuaven com a procuradors de jueus de Tàrraga en les activitats de préstec (Josep Capellot). Sembla que no sofriren els avalots del 1348 ni del 1391: el major creixement de la comunitat jueva de Verdú es donà en el període posterior a la pesta del 1348 (1349-1391) i, potser, alguns d'aquests jueus procedien de França, d'on havien estat expulsats (1306, 1321-1322 i 1394).

Diferencia el crèdit institucional del de particulars en funció del total del capital prestat. El primer era molt més elevat i demanat per les autoritats de-

pendents de Poblet i pels jurats de Verdú. El préstec obtingut era utilitzat en benefici del propi monestir i de la universitat de Verdú i freqüentment s'arrossegava més d'un mandat. Els deutoris de particulars els considera modestos i de subsistència (préstecs de 50 a 200 sous i de menys de 50 sous, respectivament) i de curta durada (entre dotze dies i un any). El fet que els deutoris no consignin la finalitat del deute limita una mica la comprensió de l'activitat creditícia. Assenyala que el venciment dels préstecs s'estipula en dates que, a més de significatives pel seu caire de festes religioses i/o litúrgiques, estan relacionades amb els cicles agraris de les feines del camp. Això obeeix probablement al fet que l'Església havia incorporat al seu calendari les dates en què el pagès celebrava feines del camp.

Posa en evidència que els jueus de Tàrrega tenen gairebé l'exclusivitat o la major part del mercat de crèdit de Verdú i de l'entorn pròxim, especialment en el període 1316-1358, quan actuen, gairebé sempre, per mitjà de procuradors. Destaquen en préstecs de quantitats importants les famílies Avimpelx, Saporta, Sullam, Avraham Cap, Salvat Avraham amb la seva muller i hereva, Bonafilla, i els germans Natan, tots de Tàrrega. Tanmateix, atribueix a Bonafilla, ja vídua, una especialització en el crèdit modest i de subsistència. Els jueus de Verdú apareixen com a prestadors a partir de l'any 1358.

La redacció dels registres és molt completa i conté més dades de les que requereix un breu resum del contingut del document. Els registres, precedits per la data crònica (any, mes, dia), donen entre parèntesis la referència exacta de la data que consta en el document en estil romà, perquè la datació no generi dubtes (calendes, nones i idus). Obvia la data tòpica, ja que quasi sempre es tracta d'un acte protocol·litzat a Verdú, però creiem sens dubte que s'hauria d'haver indicat en aquells documents provinents de les parròquies d'Anglesola i d'altres indrets, per bé que ara formin part de l'arxiu verduní.

Inicia el registre pròpiament dit amb la qualificació de la tipologia documental, fent servir el denominat estil indirecte de redacció. Atès que el notari indica el capital i l'interès separadament en els contractes, això li permet deduir el percentatge d'interès que s'aplicà i indicar-lo entre parèntesis, consignat l'existència de fiadors i anotant el nom dels testimonis. També inclou entre parèntesis, si escau, la data i el notari en què els actors del document atorgaren una procuració i/o una curadoria. Quan, a més, hi inclou la transcripció del document, indica a l'aparat crític, al final de la dita transcripció, les esmenes i afegits de l'escrivà sense oblidar els peculiars signes notariais. Així mateix, fa remissions a documents anteriors i/o posteriors que tracten del mateix assumpte o hi estan relacionats, i consigna i tradueix les anotacions en

caràcters hebreus que apareixen al dors dels documents en pergamí. Igualment, fa constar les notes marginals, que bàsicament es refereixen al salari cobrat pel notari per l'elaboració de l'escriptura, i anota si el document ha estat o no publicat prèviament.

La complexitat del món del crèdit s'evidencia en les nombroses tipologies que ens mostren els documents catalogats. Sobresurten els deutoris o reconeixements de deute, seguits de les èpoques o reconeixements de cobrament del capital prestat i/o l'interès corresponent per part dels creditors (totals o parcials), els nomenaments de procurador, les definicions de comptes, els reconeixements mutus de la liquidació de deutes entre el creditor i el deutor, les promeses d'indemnitat i les absolucions fetes pels deutors a favor dels seus fiadors i les cessions de drets a tercers per impagament del deutor, principalment als fiadors, però també a altres, les quals, en últim terme, expressen la comercialització dels deutoris per part dels prestadors. Les vendes d'immobles, alodials o establiments emfitèutics, relacionades amb operacions creditícies (subhastes per impagament de deutes) i les actes notariales de lliurament i/o presa de possessió d'immobles també hi estan representades. En menor nombre, hi ha les dacions de béns en pagament de deutes, pactes, avinences i similars, comandes, promeses diverses i altres tipus de reconeixements. Altres tipologies representades en el recull són: testaments, inventaris i execucions de béns, assignacions de tutors i/o curadors als fills menors pel batlle, i diversos tipus de contractes: d'aprenentatge, de lloguer de finques i/o cases, de guarició...

Tanmateix, volem fer algunes puntualitzacions respecte dels registres. El registre és un breu resum de les parts fonamentals del contingut del document tenint en compte l'afer jurídic. Segons la normativa de la Comissió Internacional de Diplomàtica, preferiblement s'ha de redactar en estil directe, és a dir, amb la identificació de l'atorgant seguida de la naturalesa jurídica del negoci indicada pel verb, la identificació del destinatari, i, finalment, la descripció de les circumstàncies particulars del contracte i/o negoci de què es tracti. Aquest estil és més fidel al document original, redactat generalment en llatí en estil directe, ja que en respecta l'estructura, permet interpretar i matisar l'acte o els diversos actes jurídics que conté el document i és més fàcil de llegir i d'entendre. Per això, la major part d'investigadors utilitzen l'estil directe, recomanat ja pel CSIC en les *Normas de transcripción y edición de textos y documentos* del 1944. De fet, es tracta de donar les dades essencials a fi que l'usuari pugui deduir-ne correctament la tipologia documental. La qualificació d'un document amb un sol tipus fa que, de vegades, aquest no expressi suficientment tot allò que explica el document. Creiem que l'estil indirecte només es-

taria justificat en algunes tipologies documentals, com ara els testaments, els capítols matrimonials, els inventaris, les actes notariales, els pactes, les composicions i similars. D'altra banda, opinem que la redacció del regest queda interrompuda per les dades entre parèntesis relatives a la data d'atorgament d'una procuració o d'una curadoria, les quals, si bé ens afegeixen informació, en compliquen una mica la comprensió. No s'ha d'oblidar que el catàleg és un dels instruments de descripció documental que té com un dels seus objectius fonamentals facilitar l'accés a la documentació als usuaris, tant els especialitzats com els ciutadans en general.

Respecte als índexs, assenyalem que potser els podia haver integrat tots en un sol índex general emprant tipus de lletres diferents, ja que sembla que les entrades són més fàcils de localitzar per l'usuari en un únic ordre alfabètic. D'altra banda, cal advertir que els noms dels jueus s'haurien d'alfabetitzar sempre pel nom. Igualment, ens ha sorprès la traducció que fa dels noms propis dels jueus, perquè, tradicionalment, estudiosos de diferents orígens els han transcrit sempre d'una manera que sembla molt més assequible per a aquells qui no coneixen la llengua hebrea, als quals crec que seria força difícil relacionar alguns dels noms que apareixen en els documents amb la traducció que se'n fa i localitzar-los a l'índex. També creiem que l'índex de Verdú s'hauria d'afegir, com a mínim, a l'índex comú de topònims. En l'índex temàtic observem que moltes entrades corresponen a tipologies documentals, les quals, així mateix, s'haurien pogut agrupar alfabèticament sota aquesta denominació genèrica.

Muntané ha realitzat una tasca ingent de recerca i el corpus de 5 038 regests publicats és un punt de partida inestimable per a ulteriors investigacions. Els documents emprats són gairebé tots inèdits i la transcripció d'un 10 % i escaig d'aquests documents completa positivament el catàleg. La major part dels documents estan escrits en llatí, la llengua emprada principalment pels notaris, si bé n'hi ha alguns de mixtos, és a dir, que fan servir les dues llengües, el llatí i el català, sobretot quan es tracta d'inventaris, testaments i capítols matrimonials. Excepcionalment, n'hi ha alguns de redactats totalment en català. En definitiva, aquest estudi omple un buit essencial sobre l'existència i el desenvolupament d'un petit grup de jueus catalans residents en un lloc de propietat senyorial eclesiàstica des del 1265 fins a gairebé l'expulsió d'aquesta minoria religiosa.

MARIA CINTA MAÑÉ I MAS
Societat Catalana d'Estudis Hebraics
cmanemas@gmail.com